

Timurlu Siyaset (Devlet) Teorisi'nde Sultan

Sultan in the Timurid Theory of State

Musa Şamil YÜKSEL*

Öz

Devlet, ilk çağlardan bu yana toplumsal hayatın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Devletin şekli, o devleti kuran toplumun özelliklerine göre farklılık gösterse de, iktidarın halk tarafından meşru olarak kabul edilmesi her devlet için vazgeçilmez bir unsurdur. İslâm tarihinin belirli dönemlerinde fakihler, filozoflar ve nasihatname yazarları gibi bazı âlimler dinî inancı korumak, toplumsal düzenin bozulmasını önlemek ve adaletin yerine getirilmesini sağlamak için mevcut siyasî otoriteyi meşruiyet konusunda destekleme ihtiyacı hissetmişler ve yazdıkları eserlerde siyaset teorileri ortaya koymuşlardır. Timurlu dönemi de bu konuda bir istisna olmamakla birlikte, bu dönemde ortaya konulan siyaset teorileri üzerine şimdiye kadar pek fazla araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmada dönemin ana kaynaklarına dayanılarak Timurlu siyaset teorisi ve bu teoride Timurlu sultanının yeri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Siyaset teorisi, Timurlular, Hafız-ı Ebrû, Hüseyin Vâiz-i Kaşîfî

Abstract

The state has become an indispensable part of the communal life from the first periods of history. As the shape of the state varies according to its society, the acceptance of the power by the public is an essential element for each state. In certain periods of Islamic history, some scholars such as jurists, philosophers and authors of mirrors for princes felt the need to support the legitimacy of existing political authority and they have revealed theories of state in their studies to protect the religious belief, to prevent the deterioration of social order and to ensure justice. The Timurid period was no exception, but the political theories of this period has not been the subject of much research so far. In this study Timurid theory of state and the place of Timurid sultan in this theory is held according to main sources of the period.

* Dr. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Key Words: *State, Theory of state, Timurids, Hafız-ı Ebrû, Hüseyin Vâiz-i Kaşîfî*

Giriş

Yaratılışı itibariyle sosyal bir varlık olan insan, varlığını sürdürebilmek için birbirine ihtiyaç duymakta ve içinde bulunduğu yaşam koşulları da insanoğlunu toplu halde yaşamaya zorlamaktadır. İnsanların bir arada yaşayabilmeleri bazı kuralları ve belirli bir düzeni gerektirdiğinden, zaman içerisinde bu birliktelikten insanlık tarihinin en teşkilatlı siyasî organizasyonu olarak kabul edilen *devlet* kavramı ortaya çıkmıştır.

Devletin, dünya görüşü ile sosyo-politik kültür arasındaki teorik konumu ve tarihî gerçeklik içerisindeki pratik oluşumu, siyasî düşünce tarihinin en eski ve en temel meselesi olmuştur. Devlet, Eflatun'a göre "Filozof-kralın gerçek hakkındaki bilgisinin ve insan ruhunun ideal bir form şeklinde tecessüm etmesi"; Aristo'ya göre "Ferdin siyasî bir varlık olarak mensup olduğu organik bütünlük"; Hobbes'a göre "İnsanın ontolojik varlığını güvence altına alan siyasî güç yapılanması", Rousseau'ya göre "Toplumun ortak iradesini temsil eden siyasî birlik; Hegel'e göre ise "Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması ya da mutlak ruhun(*geist*) tarih içindeki tecessüm etmiş şekli" dir.¹ Devlet, mahiyeti hakkında tam bir uzlaşmaya varılmamış bir olgu olmakla birlikte bir devletin devamlılığını sağlayan şu üç temel unsur tartışma götürmemektedir: *Halk* (millet), *ülke* ve *iktidar*. Devletlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için elzem olan hususların başında ise iktidarın halk tarafından meşru olarak kabul edilmesi gelmektedir. Dolayısıyla iktidarın meşruiyeti toplumlara göre değişiklik göstermiş ve tarih boyunca farklı devlet şekilleri ortaya çıkmıştır.

Devletlerin şekillenmesinde maddî unsurların yanı sıra bazı manevî unsurlar da etkili olmaktadır ki, en erken dönemlerden bu yana fert ve toplum hayatında önemli bir yere sahip olan *din* olgusu bunların en önemlilerindedir. İslâmiyet her ne kadar bireysel ve toplumsal hayatın her yönünü kapsayan bir din olsa da Kur'an'da toplumun en üst örgütlenme biçimi olan devletin şekline veya teşkilâtına dair doğrudan bir işaret bulunmamaktadır. Yani Kur'an'da belirli bir devlet modeli gösterilmemiş, bunun yerine Allah'ın iradesinin hâkim kılınması, inancın korunması, adaletin uygulanması, zulüm, fitne ve fesadın önlenmesi gibi insanları erdeme ve mutluluğa ulaştıracak bazı temel ilkeler vurgulanmıştır. İslâmiyet'in evrensel bir din olması ve kıyamete kadar her bir siyasal ve toplumsal yapı içerisinde hayat bulma iddiasına sahip olması, Kur'an ve sünnette siyasî hayatın zamanla eskিয়েcek ve değişecek olan biçimsel yönü

¹ Ahmet Davutoğlu, "Devlet", *DİA*, IX, 235.

ve araçlarından ziyade tüm insanların mutluluğunu sağlayacak olan yüce ve değişmez ilkelere yer verilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum Müslümanların devlet ve siyaset anlayışlarına esneklik sağlamış ve devletin her çağda her millet veya kültür çevresine göre farklı şekilde örgütlenmesine imkân vermiştir. Bu nedenle İslâm tarihinde kurulan devletlerin şeklini ve teşkilatını, bahsedilen ilkeler doğrultusunda sahip olunan tecrübeler, halkın kültürü, coğrafyanın siyasî ve ekonomik yapısı, çağın ve toplumun güncel ihtiyaçları belirlemiştir.²

Dolayısıyla İslâm tarihinin çeşitli dönemlerinde el-Maverdî, Gazâlî ve Nizâmü'l-Mülk gibi ilim ve devlet adamları Allah'ın iradesinin hâkim kılınması, dinî inancın muhafazası, adaletin uygulanması, zulüm, fitne ve fesadın önlenmesi amacıyla mevcut siyasî yapının korunması ya da yeni kurulan bir iktidarın meşruiyetinin sağlanması için gayret sarf etmişler ve kaleme aldıkları eserlerde çeşitli siyaset teorileri ortaya koymuşlardır. Bu teoriler üzerine birçok araştırma yapılmakla birlikte, Mâverâünnehir'de Çağatay tahtına geçip otuz sene içinde Mısır ve Arap yarımadası dışındaki tüm İslâm dünyasına hakim olan Timur(ö.1405)'un kurduğu Timurlu Devleti(1370-1506) dönemin en önemli Türk-İslâm devletlerinden olmasına rağmen bu devletin bünyesinde ortaya konulan siyaset teorilerine şimdiye kadar pek fazla değinilmemiştir.³

Timurlu Siyaset Teorisi'ni konu edinen bu çalışmada ilk olarak Timurlu dönemine kadar İslâm tarihinde ortaya konulan siyaset teorilerinde sultanın nasıl ön plana çıktığı incelenecek, ardından da dönemin kaynaklarına dayanılarak Timurlu siyaset teorisi ortaya konulacak ve Timurlu sultanının bu teorideki yeri üzerinde durulacaktır.

Timurlu Öncesi Dönemde Geliştirilen Siyaset Teorileri ve Sultan

İslâm tarihinde “Siyaset teorisi ve devlet idaresi” konusunu kapsamlı olarak ilk defa Şî-Büveyhîlerin tahakkümünde bulunan Abbasî hilafeti döneminde el-Maverdî (ö.1058) ele almış ve konuyla ilgili olarak *el-Ahkamü's-Sultaniyye*⁴ adlı bir eser ortaya koymuştur.⁵ Büveyhîlerin

² Ali Bardakoğlu, “İslâm (IV. Hukuk, İktisat ve Siyaset)”, *DİA*, XXIII, 22; Şükrü Karatepe, “Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi”, *Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1996, 12-13, 33.

³ Timurlu siyaset teorisi üzerine şimdiye kadar sadece Lambton tarafından yalnızca Nizâmüddin-i Şâmî (*Zafernâme*) ve Hâfiz-ı Ebrû (*Coğrafya-yı Hâfiz-ı Ebrû*)'ya dayanılarak bir çalışma yapılmıştır, bkz., A. K. S. Lambton, “Early Timurid Theories of State: Hâfiz Abrû and Nizâm al-Dîn Şâmî”, *Bulletin D'Etudes Orientales*, 30 (1978), 1-9.

⁴ İmam Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye, İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku*, çev. Ali Şafâk, İstanbul 1976.

⁵ Bir Şafîî fakihî olan Maverdî ve eseri *el-Ahkâmü's-Sultaniyye* hakkında bkz. Cengiz Kallek,

zayıflamaya başladığı bir dönemde Abbasî hilafetinin güçlendirilmesi, halifenin mahallî hükümdarlar karşısında kaybettiği siyasî nüfuzunu yeniden kazanması ve Sünniliğin yeniden hakim kılınması için çalışan halife Kadir Billah(991-1031) [veya oğlu Kâim Biemrillah(1031-1075)] meselenin teorik yönüne ışık tutması ve yürütülen bu siyasî mücadeleye hukukî bir dayanak sağlaması amacıyla el-Maverdî'den böyle bir çalışma yapmasını istemiştir.⁶ Bu amaçla kaleme aldığı eserinde, dinî ve dünyevî yetkilerin halifenin elinde toplandığı bir devlet yapısına vurgu yapan el-Maverdî'ye göre halife din ve dünyanın korunmasında Hz. Peygamber'in vekilidir. Hilâfet, farz ölçüsünde gereklidir ve Kureyş'e mensup bir halife usulüne uygun olarak seçilip göreve başladıktan sonra toplumun üzerine düşen görev, ona itaat ve yardım etmektir. Dinin aslî şekliyle korunmasından adaletin dağıtılmasına ve cezaların uygulanmasına, sınırların korunmasından askerliğe, vergilerin toplanmasından üstlendiği yetkileri yürürlüğe koyması için yetki verip görevlendirdiği kişilerin tayinine kadar her türlü dinî ve dünyevî işlerin yerine getirilmesi halifenin uhdesindedir.⁷ El-Maverdî'nin bu çalışması ile din ve devletin başı olarak halifenin konumu, siyasî iktidarı fiilen elinde tutan Büveyhî hükümdarları ve Abbasî devleti içerisinde güçlenmekte olan diğer yerel hükümdarlar karşısında hukukî bir zemine oturtulmuştur.⁸ Dinî

“Mâverdi”, *DİA*, XXVIII, 180-186; Mehmet Erkal, “el-Ahkâmü's-Sultâniyye [I]”, *DİA*, I, 555-556.

⁶ Erkal, *a.g.m.*, 555. Maverdî'nin bu eseri yazma nedeni hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Güner, “Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)”, *DEÜİFD*, XVI(2002), 3-36; a.y., “Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)”, *DEÜİFD*, XVII(2003), 251-276.

⁷ Maverdî, *a.g.e.*, 3-25. Ayrıca bkz. Güner, *a.g.m.*, II, 263; Hamilton A. R. Gibb, “Al-Mâwardî's Theory of the Caliphate”, *Studies on the Civilisation of Islam*, yay. Stanford J. Shaw - Wilham R. Polk, Princeton 1982, 151-165 (Türkçe çevirisi: Kadir Durak (ve diğerleri), *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1991, 167-182); Qamar-ud-Din Khan, “Al-Mawardi's Theory of the State”, *Iqbal*, III(1955), 39-86; A. K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*, New York 1991, 83-102; a.y., “Quis custodiet custodes: Some Reflections on the Persian Theory of Government: I”, *Studia Islamica*, 5(1956), 128; Erwin I. J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam: An Introductory Outline*, Cambridge 1962, 27-37 (Türkçe çevirisi: *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İstanbul 1996, 41-55); Ira M. Lapidus, *İslâm Toplulukları Tarihi*, I, çev. Yasin Aktay, İstanbul 2002, 262; Nevzat Kösoğlu, *Eski Türkler'de-İslâm'da ve Osmanlı'da Devlet*, İstanbul 2004, 126-127.

⁸ Maverdî ile aynı yıllarda, aynı amaçla bir diğer çalışma daha yapılmıştır. Hanbelî fakihî Ebû Ya'la el-Ferrâ'nın(ö.1066) aynı isim altında(*el-Ahkâmü's-Sultâniyye*) kaleme aldığı eser de içerik olarak Maverdî'nin eserinden çok farklı değildir. Genelde aynı temayı işleyen ve daha çok Ahmed b. Hanbel'in konu ile ilgili görüşlerine yer veren bu eser, Maverdî'nin eseri kadar şöhret bulmamıştır, bkz. Mehmet Erkal, “el-Ahkâmü's-Sultâniyye [II]”, *DİA*, I, 556-557.

ve siyasî otoriteyi halifenin egemenliği altında toplayan bu teori, “Klasik Teori (Classical Theory)” olarak isimlendirilmektedir.⁹

El-Maverdî'nin *el-Ahkamü's-Sultaniyye*'yi yazmasından kısa bir süre sonra Selçukluların, Abbasî hilafetini Şîi-Büveyhî tahakkümünden kurtarmaları üzerine Halife ile Selçuklu sultanı arasında iktidarın kullanılması hususunda bir yetki çatışması yaşanmış ve Selçuklu sultanı, sahip olduğu hâkimiyet anlayışının bir gereği olarak halifenin dünyevî yetkilerini almak suretiyle onu sadece dinî alanda yetkili bir konuma indirgemıştır. Abbasî halifesi ile Selçuklu sultanı arasında ortaya çıkan bu yeni ilişki tarzı, aynı zamanda yeni bir siyaset teorisinin ortaya konulması ihtiyacını doğurmuş, bu ihtiyaca cevap vermeye çalışan kişilerden ilki de halife ile sultan arasında yaşanan yetki mücadelesinin en canlı şahidi olan Selçuklu veziri Nizâmü'l-Mülk olmuştur. Sultan Melikşah'ın 479/1086-1087 yılında, devlet ricalinden din ve devlet idaresi konusunda kendisine rehberlik edecek bir siyaset kitabı yazmasını istemesi üzerine *Siyasetnâme* adlı eserini kaleme alan Nizâmü'l-Mülk,¹⁰ gerek asıl muhatabının sultan olması, gerekse öznesi sultan olan siyasî bir yapıyı tasvir ve inşa etmeye çalışması sebebiyle, makbul bir saltanatın nasıl olması gerektiği üzerinde dururken, halifenin konumunu tamamen göz ardı eder. Nizâmü'l-Mülk, hilafet teorisinin kurucusu olan Maverdî'nin hukukî bir zemine oturttuğu hilafet makamına ve Selçuklu idaresi ile Abbasî halifesi arasındaki hukukî ilişkiye hiç değinmeden asıl ilgisini sultanlık üzerine yoğunlaştırarak yeni bir siyaset teorisi geliştirir. O, halifenin otoritesini savunanlara karşı, sultanın otoritesini savunur ve sultanın otoritesini meşrulaştırmak için de bu otoritenin kaynağının halife değil, Allah olduğunu ifade eder. Yani saltanat, sultana Allah'ın bir ikramıdır. Sultan, hareketlerinden dolayı Allah'a hesap vermek durumunda olduğundan halkının işlerinden gafil olmamalı, zulmü ve zalimleri ortadan kaldırmalıdır. Nizâmü'l-Mülk'e göre “Din ve saltanat ikiz kardeş gibidir¹¹, yani din ile devlet bir birinden ayrı düşünülemez iki

⁹ A. K. S. Lambton, “Justice in the Medieval Persian Theory of Kingship”, *Studia Islamica*, XVII(1962), 92.

¹⁰ Nizâmü'l-Mülk, *Siyerü'l-Mülük veya Siyâset-Nâme*, I (Farsça Metin), yay. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1976, 1-2. Eserin çeşitli kimseler tarafından yayınlanmış olan nüshalarında farklı olarak verilen, Melikşah'ın kendisine bu tarzda bir eser yazılmasını istediği tarih, her ne kadar bizim kullandığımız nüshada 470/1077-78 olarak geçse de, Ali Ertuğrul'un eser üzerine yaptığı bir çalışmada daha doğru olarak kabul ettiği 479/1086-87 tarihini kullanmayı uygun gördük, bkz. Ali Ertuğrul, “Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi'nin Mevcut Bazı Neşirlerine Dair”, *İSTEM*, 7(2006), 105-106.

¹¹ İslam siyaset teorilerinde sık sık karşımıza çıkan “Din ile devletin ikiz kardeş olduğu, biri olmadan diğersinin ayakta kalamayacağı” fikri aslında Sasanî Devleti'nin kurucusu I. Erdeşir'e aittir. Sasanî din-devlet ilişkisinin temelini oluşturan bu fikir İbnü'l-Mukaffa(ö.759) tarafından Abbasî devlet geleneği içerisine sokulmuş ve daha sonra İslam siyaset teorisi ile

kavramdır. Çünkü ülkede bir karışıklık olduğu zaman din de bozulur ve kötü inanç sahipleri ile müfsitler ortaya çıkar. Bunun tersi olduğu zaman, yani din bozulduğunda, memleket de karışır, müfsitler kuvvetlenir, sultanın gücü azalır. Böylece din ile devletin, aralarında çatışma çıkabilecek farklı iki otorite(sultan ve halife) yerine tek elden(sultan tarafından) idare edilmesi gerektiği üzerinde duran Nizâmü'l-Mülk'e göre sultan, bu gibi durumlardan ve diğer sıkıntılardan uzak kalmak istiyorsa istişareye önem vermeli, danışmanlarının ve bilgi sahiplerinin tavsiyelerini dinlemeli ve etrafında tecrübeli âlimler ile din adamlarına yer vermelidir".¹²

Bu dönemde siyaset teorisi geliştiren bir diğer kişi ise dönemin önde gelen âlimlerinden İmam Gazâlî'dir. Bu konudaki görüşlerini *Nasihatu'l-Mulûk*, *İhyâu Ulûmi'd-Din* ve *el-İktisâd fi'l-İtikâd*¹³ adlı eserlerinde ortaya koyan Gazâlî'nin teorisi halife ile sultan arasında gerçek hayatta uygulanmakta olan ilişkiye paralel bir niteliktedir. O, her ne kadar hilafetin meşruiyeti görüşünü temsil etse de, Selçukluların İslâmiyet için yaptıkları hizmetin ve sahip oldukları önemin farkında olduğundan, halife ile sultan arasında bir uzlaşma arayışına girmiştir. Hilafeti meşru olarak görmekle birlikte, halifenin siyasî sahadaki otoritesini, gerçek güç ve kudret sahibi birisine devredebileceğini belirten Gazâlî'nin, güç ve kudret sahibinden kastı Selçuklu Sultanı'nıdır. Gazâlî'nin teorisi, "Sultanların, kendi iktidarlarını meşrulaştıran halifeleri atamalarını" ifade edecek kadar gerçekçidir. Siyaseti, din ve ahlakın zorunlu bir sonucu olarak gören Gazâlî'ye göre de "Din ile sultan (dünyevî iktidar) ikiz kardeştir. Yani din, hem insanın, hem de toplum hayatının temeli, devlet (sultan) ise dinin koruyucusudur. Bu nedenle devlet zayıflarsa temel de ortadan kalkar. Ayrıca sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Allah'ın seçtiği kimse olması hasebiyle insanlar sultana itaat

ilgilenen İslam âlimlerince de kabul görmüştür, bkz. Shaul Shaked, "From Iran to Islam: Notes on Some Themes in Transmission: 1. Religion and sovereignty are twins in Ibn al-Muqaffa's theory of government; 2. The four sages", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 4(1984), 31-67; Nâsirüddin-i Tusî, *Ahlâk-ı Nâsrî*, Türkçe terc. Anar Gafarov-Zaur Şükürov, İstanbul 2007, 273. İbnü'l-Mukaffâ'nın hayatı, eserleri ve fikirleri için bkz. İsmail Durmuş-İlhan Kutluer, "*İbnü'l-Mukaffâ*", *DİA*, XXI, 130-137.

¹² Nizâmü'l-Mülk, *a.g.e*, 1-13, 61-62. Ayrıca bkz. Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002, 320-321; M. Rüküddin Hassan, "Nizamülmülk", *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif, II, İstanbul 1991, 379-383; Lambton, *Quis Custodiet*, 129-132; Ali Ertuğrul, "Bir Kaynak Olarak Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi", *Türkler*, V, Ankara 2002, 273-276.

¹³ Muhammed Gazâlî, *Nasihatu'l-Mulûk*, yay. Celâleddin Humâyî, Tahran 1367 h.ş. (Gazâlî, bu eseri Melikşah'ın oğlu Muhammed Tapar (1105-1117) için yazmıştır); a.y., *İhyâu Ulûmi'd-Din*, I, çev. Ahmed Serdaroglu, İstanbul 1975; a.y., *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Beyrut (b.t.y).

etmelidir. Sultan adil olmalı, âlimlere, fazilet sahibi ve tecrübeli kimselere önem vermeli, onların bilgilerinden devlet işlerinde istifade etmelidir".¹⁴

Nizâmü'l-Mülk ve İmam Gazâlî'den sonra gelen Fahreddin er-Razî(ö.1210) ve Necmeddin er-Razî (ö.1256) gibi önemli din adamlarının eserlerinde de hilafete olan vurgu giderek azalırken, sultan ön plana çıkarılmaktadır. Onlar da sultanın doğrudan Allah tarafından seçildiğine inanırlar ve sultanın Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, saltanatın da peygamberliğin doğal bir neticesi olduğunu ifade ederler.¹⁵ Abbasî hilafetinin Moğol tehdidi altına girdiği dönemin meşhur âlimlerinden olan Nâsîrüddin-i Tûsî (ö.1274)'ye göre de "Sultan doğrudan Allah tarafından seçilir ve sadece ona karşı sorumludur. Ayrıca din ile devlet ikiz kardeştir ve birisi diğeri ile tamamlanır".¹⁶ Sultanı merkez edinen bu tip siyaset teorisi ise "Orta Çağ Teorisi" (Medieval Theory) olarak adlandırılmaktadır.¹⁷

Orta Çağ Teorisi'nde sultan, Klasik Teori'deki halifenin yerini almış olduğundan dolayı, Moğolların Abbasî hilafetine son vermelerine rağmen dönemin âlimleri bu tip teoride köklü bir değişikliğe gitmeye gerek duymamışlardır ki, bunun en önemli referansı İbn Teymiyye (ö.1328)'dir.¹⁸ Hilafet sonrası dönemin kabul görmüş âlimlerinden olan İbn Teymiyye, şeriati en üst otorite ve en yüce rehber olarak görür ve siyasî otoritenin gerekliliğini kabul eder. Şeriatın ve ümmetin iyiliği için bu siyasî otoriteye mutlaka itaat edilmesi gerektiğini savunur, bunu yaparken de hilafet kurumunu ihmal eder.¹⁹ Dönemin tanınmış tarihçilerinden Vassâf (ö.1334) da aynı şekilde klasik hilafet kurumunu göz ardı ederken, sultanı doğrudan Allah tarafından atanan kimse ve onun yeryüzündeki gölgesi olarak kabul eder. Dolayısıyla sultana itaat etmek ilahi bir emirdir ve sultanın saltanat

¹⁴ Gazâlî, *el-İktisâd*, 114-15; a.y., *İhyâu*, 12-15. Ayrıca bkz. Ocak, *a.g.e.*, 322-324; Fahrettin Korkmaz, *Gazalî'de Devlet*, Ankara 1995, 41; İbrahim Agah Çubukçu, "Gazalî ve Siyaset", *AÜİFD*, IX(1961), 128-129; Rosenthal, *Ortaçağ'da*, 58-62; A. K. S. Lambton, "The Theory of Kingship in the Nasihat ul-Mulûk of Ghazâlî", *The Islamic Quarterly*, 1(1954), 49-50; a.y., *Quis Custodiet*, 129; Lapidus, *a.g.m.*, 262-263; Kösoğlu, *a.g.e.*, 127-128. Gazâlî'nin hayatı ve siyasî alandaki fikirleri için ayrıca bkz. Henri Laoust, *La Politique de Ghazali*, Paris 1970; W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın (Gazali Hakkında Bir Araştırma)*, çev. Hanifi Özcan, İzmir 1989.

¹⁵ Necmeddin er-Razî, *Mirsâd el-İbad min el-Mabde' ilâ'l-Meâd*, yay. Husam el-Huseynî en-Nimetullah, Tahran 1312 h.ş., 232-33, 244-246; Lambton, *Quis Custodiet*, 129; a.y., *The Theory*, 50. Necmeddin er-Razî'ye göre, sadece adil hükümdar Allah'ın gölgesidir, bkz. er-Razî, *a.g.e.*, 244, Lambton, *Quis Custodiet*, 139; a.y., *The Theory*, 50.

¹⁶ Tûsî, *a.g.e.*, 273; Lambton, *Quis Custodiet*, 142.

¹⁷ Lambton, *Justice*, 99, 108.

¹⁸ Lambton, *Justice*, 99, 108.

¹⁹ Rosenthal, *Ortaçağ'da*, 63-89; Lapidus, *İslâm Toplumlari*, 264-265.

sürmesindeki amacı dünya işlerini düzene sokmaktır ki, böylece din de sağlıklı bir şekilde hayatını devam ettirir.²⁰

Neticede, gerçek hayatta yaşananlara paralel olarak, kaleme alınan siyaset teorilerinde de, hilafete olan vurgu giderek azalırken, mevcut İslâm siyasal düzeni içerisinde kilit rolün sultana yüklendiği görülmektedir. Çünkü bu dönemde düzeni koruyan ve şeriatın uygulanmasını sağlayan otorite sultandır. Dolayısıyla bir siyaset adamı olan Nizâmü'l-Mülk'ün yanı sıra, mevcut siyasî şartlar içerisinde düzeni koruyan kimse olarak sultanın, İslâm dini ve toplumu açısından sahip olduğu önemi kavrayan din âlimleri de sultanı, şeriatı uygulayan, toplumu kötülüklerden koruyan ve adaleti sağlayan gerçek otorite olarak görürler. Saltanatın bizzat Allah tarafından tevcih edilip sultanın da Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğunu ifade ederek, din ile saltanatı bir birini tamamlayan ve birinin eksikliğinde diğerinin anlamı olmayan ikiz kardeş olarak tanımlarlar. Görüşlerini genellikle *Ey İman edenler, Allah'a, Peygambere ve içinizden emredecek kudret ve liyakat sahibi olanlara itaat edin*²¹ ayeti üzerine temellendirerek, toplumun sultana itaat etmesi gerektiğini vurgularlar.²² Hatta "Sultanın yaptığı yüz yıllık despotluğun, reayanın birbirine yapacağı bir yıllık eziyete tercih edildiği" veya "Zalim bir hükümdarla geçen altmış yılın, sultansız geçen bir geceden daha iyi olduğu" gibi ifadelerle sultanı, mutlaka itaat edilmesi gereken bir otorite olarak gösterirler.²³

Böylece İslâm tarihinde pratik olarak halifeye galip gelen sultan, teorik olarak da halifeye üstünlük sağlamış ve şeriatın korunmasından ve uygulanmasından sorumlu en üst otorite olarak kabul görmüştür. Bu dönemde sultan merkezli olarak kurulan ve daha çok İslâm öncesi İran devlet(saltanat) geleneğinden etkilendiği ifade edilen²⁴ İslâm siyaset teorisi içerisinde, hükümdarların kutsal sayılan Gök'te Tanrı tarafından kut ve ulüg(kısmet) ile donatılarak işbaşına getirildiğine ve hâkimiyetin ilahî menşe dayandığına inanılan "Geleneksel Türk Hâkimiyet Anlayışı" da kendine yer bulmakta pek fazla zorlanmamıştır. Hatta bu teoride, merkeze konan sultanın, halifenin otoritesini elinden alan Selçuklu sultanlarının, daha sonraki dönemlerde de diğer Türk-İslâm devletleri hükümdarlarının olması

²⁰ Vassâf (Fazlullah b. Abdullah Şirâzî), *Târih-i Vassâf*, Tahran 1269 h.ş., 485.

²¹ Nisa Suresi, 59. Ayet.

²² Mesela bkz. İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye fî Islâhi'r-Râ'î ve'r-Ra'iyye*, Kahire 1951, 2; Necmeddin Razi, *a.g.e.*, 246.

²³ Mesela bkz. Gazâlî, *Nasihât*, 131-132; İbn Teymiyye, *a.g.e.*, 175. Bu fikri dönemin bir diğer fakihî İbn Cemâa, "Sultan'ın kırk yıllık despotluğu, tebasını bir saatliğine terkenden daha evladır" şeklinde dile getirmektedir, bkz. Rosenthal, *Ortaçağ'da*, 65.

²⁴ Mesela bkz. Lambton, *Justice*, 96-100; a.y., *The Theory*, 47-48.

dolayısıyla geleneksel Türk hâkimiyet anlayışının etkili olduğu inkâr edilemez bir gerçektir.²⁵

Timurlu Siyaset Teorisi ve Timurlu Sultanı'nın Bu Teorideki Yeri

Moğol öncesi ve Moğol sonrası dönemde İslâm siyaset teorilerinde bu şekilde bir durum arz eden sultanın konumunun Timurlu siyaset teorilerinde nasıl bir durum sergilediğini görebilmek için, öncelikle dönemin ana kaynaklarına dayanılarak Timurlu siyaset teorisinin ortaya konulması gerekmektedir. Timurlu siyaset teorisinin ele alındığı en kapsamlı eser Hüseyin Vâiz-i Kâşifi(ö.1504)'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'sidir.²⁶ Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinden sonra Farsça yazılmış en meşhur ahlâk kitaplarından birisi olarak kabul edilen eser, 900/1494-95 yılında başkent Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebu'l-Muhsin Mirza adına kaleme alınmıştır.²⁷ Eserini Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinde ortaya koyduğu felsefi-ahlâkî kavramlara dayandıran Kaşifi, dolayısıyla Tûsî'nin faydalanmış olduğu Eflatun, Aristo, İbn Sîna, Fârâbî ve İbn Miskevayh gibi filozofların siyaset teorisi ile ilgili görüşlerini de yansıtmaktadır.²⁸

Şahrûh tarafından tarihçi Hâfız-ı Ebrû'ya 817/1414-15 yılında yazdırılan *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû* adlı coğrafya kitabı da Timurlu siyaset teorisi açısından önem arz eden bir diğer eserdir.²⁹ Aynı zamanda bir coğrafyacı olan Hâfız-ı Ebrû'nun yaşadığı dönemde coğrafya, tabii bilimler ve felsefi ilimlerin bir parçası sayıldığından, Orta Çağ ve Klasik İslâm dönemlerinin büyük şahsiyetleri gibi bilginin çeşitli dallarına vakıf olan ve el-Birunî, İbn Sînâ, Farabî ve Tûsî gibi kimselerin eserlerini ve fikirlerini yakından tanıyan müellif, eserinin giriş kısmında konuyla ilgili olarak doyurucu bilgiler vermektedir.³⁰ Konuya doğrudan değinen bu iki

²⁵ Geleneksel Türk Hakimiyet anlayışı ile ilgili olarak meselâ bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1996; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara 1982; İsmail Aka, "Osmanlılardan Önce Türklerde Egemenlik Kavramı", *Milli Egemenlik Sempozyum ve Pannelelerde Sunulan Bildiriler 1987, TBMM, Milli Egemenlik ve Atatürk Sempozyumu (26 Mayıs 1987, Edirne)*, Ankara 1987, 39-44; Abdülkadir Donuk, "Türk Devletlerinde Hakimiyet Anlayışı", *TED*, X-XI(1979-80), 29-56; Halil İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset, Nazariye ve Geleneği", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, 259-275.

²⁶ Hüseyin Vâiz-i Kâşifi, *Ahlâk-ı Muhsinî*, Bombay 1312.

²⁷ M. Nazif Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", *DİA*, II, 17; G. M. Vickens, "Aklâq-e Mohsenî", *Eİr.*, I, 724.

²⁸ Kâşifi'nin eserini yazarken Tûsî'nin eserinden ne şekilde faydalandığı ve *Ahlâk-ı Muhsinî* hakkında geniş bilgi için bkz. Maria Eva Subtelny, "A Late Medieval Summa on Ethics: Kâshifi's *Ahlâk-i Muhsinî*", *Iranian Studies*, 36/4(1986), 601-614.

²⁹ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, yay. Sadık Seccâdî, I, Tahran 1375 h.ş., II-III, Tahran 1378 h.ş.

³⁰ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 45-70. Ayrıca bkz. Lambton, *Early Timurid*, 2.

eserin dışında Timurlu tarihçileri ve âlimleri tarafından kaleme alınan dönemin çeşitli kaynaklarında da Timurlu siyaset teorisine dair önemli bilgiler yer almaktadır ki, bu kaynaklar yeri geldikçe dipnotlarda belirtilecektir.

Timurlu siyaset teorisinin gözümüze çarpan ilk özelliği önceki teorilerde olduğu gibi burada da Kur'an ve şeriatın temel alınmış olmasıdır. Daha önce İslâm siyaset teorisi ile ilgilenen hemen herkesin zikrettiği; *Ey İman edenler, Allah'a, Peygambere ve içinizden emredecek kudret ve liyakat sahibi olanlara itaat edin*³¹ ayeti Timurlu siyaset teorisinin de ana dayanağı olarak kabul edilmiştir.³²

Timurlu siyaset teorisinde karşımıza çıkan ikinci özellik ise “Din ve devletin birbirini tamamlayan ikiz kardeş oldukları” fikridir. Daha önceki teorilerde olduğu gibi burada da din temel, sultan ise direktir. Direksiz temel bir işe yaramadığı gibi, direk de temel olmadan ayakta duramaz. Diğer bir deyişle din, hükümdar(saltanat) olmadan, hükümdar(saltanat) da din olmadan anlamsızdır.³³ Din ile devletin bu birlikteliği ayrıca “Dîn u Devlet” deyişi ile de Timurlu kaynaklarında sık sık dile getirilmektedir.³⁴

Bir diğer özellik ise klasik hilafet teorisinin ihmal edilmesi, yani hükümdar ile Allah arasında doğrudan bir bağlantının kurulmasıdır. Hemen hemen bütün Timurlu kaynaklarının ittifak ettiği üzere, hâkimiyet anlayışlarının gereği olarak Timurlu hükümdarları Allah'ın inayeti ile tahta oturmakta ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi sayılmakta; saltanat da peygamberliğin doğal bir neticesi olarak kabul edilmekte ve hilafet makamına ihtiyaç duyulmamaktadır.³⁵

³¹ Nisa Suresi, 59. Ayet.

³² Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 63; Kâşifi, *a.g.e.*, 7.

³³ Kâşifi, *a.g.e.*, 6, Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 63; Tacü's-Selmânî, *Tarihname*, çev. İsmail Aka, Ankara 1988, 14.

³⁴ Mesela bkz. Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 69; a.y., *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî*, I, 10, 14; Nizâmeddin-i Şâmî, *Zafername*, Tahran 1363 h.ş., 7, 11; Muineddin-i Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Muînî*, yay. Jean Aubin, Tahran 1336 h.ş., 275; Abdürrezzak-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'-ı Bahreyn*, II/2, yay. Abdülhüseyn Nevaî, Tahran 1383 h.ş., 1049, 1050; Hondmir, *Düsturu'l-Vüzerâ*, yay. Said Nefisi, Tahran 2535 şa., 4. Timurlu kaynaklarında genellikle “Mülk ü Millet” ile aynı cümle içerisinde kullanılan “Dîn u Devlet” deyişi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Halil İncalcık, “Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet”, *İslâmiyat*, I/4(1998), 135-142.

³⁵ Mesela bkz. Şerefeddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, I, 13, 57; Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 45, 63, 67-68; a.y., *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî*, I, 7; Tacü's-Selmânî, *a.g.e.*, 9; Abdürrezzak-ı Semerkandî, *a.g.e.*, II/1, 208; Muineddin-i Natanzî, *a.g.e.*, 276; Kâşifi, *a.g.e.*, 43; Hondmir, *a.g.e.*, 4; Gıyâseddin Ali-i Yezdî, *Sa'âdetnâme ya Ruznâme-i Gazavât-i Hindustan*, yay. İrec Afşar, Tahran 1379 h.ş., 1, 11-12; Celâleddin Ebû Muhammed el-Kâyinî, *Nasâ'ih-i Şahrühî*, Vienna, Nationalbibliothek, Cod. A.F. 112, 2a. Timurlularda hakimiyet

Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'ye göre insanoğlu, yaratılışı gereği birlikte yaşamaya mecburdur (*âdemiyân medenî bi't-tab*).³⁶ Fakat özellikleri, zevkleri ve istekleri farklı olduğundan işlerinin düzenlenmesi ve birbirlerine zarar vermelerinin önlenmesi için bir kanuna gerek vardır. Bu kanun, Allah'ın peygamber aracılığı ile gönderdiği ilahî kanun, yani şeriatır. Hz. Peygamber tarafından ortaya konulan düzen ve şeriat, bir kimse tarafından korunmalı ve çiğnenmesine izin verilmemelidir ki, bunu sağlayacak kişi güç ve itibar sahibi olan sultandır. Dolayısı ile sultanlık rütbesi, peygamberlik derecesine eşittir. Peygamber şeriatın kurucusu, sultan ise onun koruyucusu ve savunucusudur. Bu yüzden Allah kendinden ve Hz. Peygamberden sonra sultanlara itaat edilmesini emretmiştir.³⁷ Kâşifi adalet üzerine ayrıca vurgu yaparak, toplumun düzeninin ancak adaletle sağlanabileceğini ve bunun sağlanmasında sultana büyük bir görev düştüğünü ifade eder. Çünkü halk üzerinde adaleti sağlayacak kimse olmazsa güçlü zayıfı yok eder. Dolayısıyla toplumdaki düzen sadece adalet ile sağlanabilir.³⁸ Adil sultanı *saye-i lütf-ü Hakk* (Allah'ın lütfunun gölgesi) olarak adlandıran Kâşifi, toplumun dengesinin korunmasının, bir sınıfın diğer sınıf üzerine hâkim olmasının ve insanların birbirlerini yok etmesinin önüne adil bir sultanın geçebileceğini ifade eder.³⁹

Hâfız-ı Ebrû ise kanunu, yani şeriatı, *nâmûs-ı ekber* olarak tanımlamakta ve *teyid-i ilahî* ile tüm dikkatini adalet ve hikmet yoluna çeviren ve *nâmûs-ı ekbere* riayet eden hükümdarı ise *müdebbir-i âlem* (dünyanın idarecisi) olarak isimlendirmektedir.⁴⁰ Ona göre şeriatın sonra gelen en üst rütbe ve derece saltanattır. Hâfız-ı Ebrû “Hangi rütbe ve derece ondan daha yüce olabilir ki?” şeklinde bir soru sormakta ve bu soruyu “Çünkü Allah, Kur'an'da adil hükümdarları kendinin halifesi ve naibi olarak atamış ve işlerin, makamların, rızıkların ve ödüllerin idaresini onların otorite ve yetkileri altına vermiştir” şeklinde cevaplandırmaktadır. Ardından da *Sizi*

anlayışı konusunda bkz. İsmail Aka, “Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı”, *Türk Kültürü*, XXXVII/430 (1999), 84-85.

³⁶ Kâşifi, *a.g.e.*, 6. Kâşifi, Nâsirüddin-i Tusî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'sinden aynen almış olduğu “İnsanoğlu, yaratılışı gereği birlikte yaşamaya mecburdur (*Âdemiyân medenî bi't-tab*)” fikrini diğer eserleri *Mahzen'ül-İnşâ* ve *Fütüvvetnâme-i Sultânî*'de de tekrarlamaktadır, bkz. Subtelny, *A Late Medieval Summa*, 606; Colin Paul Mitchell, “To Preserve and Protect: Husayn Vaiz-i Kashifi and Perso-Islamic Chancellery Culture”, *Iranian Studies*, 36/4(1986), 501; Arley Loewen, “Proper Conduct (Adab) is Everything: the Futuwwat-nâmah-i Sultânî of Husayn Va'iz-i Kashifi”, *Iranian Studies*, 36/4(1986), 563.

³⁷ Kâşifi, *a.g.e.*, 6-7, 134. Kâşifi de burada, daha önceki teorisyenler tarafından da sık sık tekrarlanan ayete (Nisa/59) yer vermektedir.

³⁸ Kâşifi, *a.g.e.*, 36.

³⁹ Kâşifi, *a.g.e.*, 37, 134.

⁴⁰ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 61.

*yeryüzünün halifeleri yapan, kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O'dur*⁴¹ ayetini aktarmaktadır.⁴² Hâfız-ı Ebrû “Saltanatın, peygamberliğin doğal bir sonucu olduğu” şeklindeki iddiasını desteklemek için sultanı, zulme uğrayan herkesin sığınabileceği, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak nitelemekte ve dindar ve hayırlı bir hükümdarı peygamberden sonra gelen en üstün insan olarak kabul etmektedir.⁴³

Timurlu siyaset teorisinde bu şekilde din, devlet, mülk ve milletin bütün sorumluluğu kendisine yüklenmiş ideal bir hükümdar modeli çizildikten sonra, hükümdarın İslâm kurallarının canlandırılması, İslâm’ın korunması ve Müslümanlara yardım edilmesi, adaletin yayılması ve halkın iyi bir şekilde idare edilmesi gibi önceki siyaset teorilerinde de gördüğümüz temel görevleri vurgulanmaktadır.⁴⁴ Ardından da halka, hükümdara itaat ve hükümdarın saltanatının devamlı olması için dua etmeleri tavsiye edilmektedir. Çünkü insanoğlunun refahı ve dünyanın huzuru sultanın varlığına bağlıdır.⁴⁵ Daha önceki teorilere paralel olarak, hükümdara mutlaka itaat edilmesi gerektiğini Nizameddin Şâmî, “Ayak takımının iki gün zarfında çıkardığı fitne ve fesadın zararı, padişahların yüz senede yaptığı zulüm ve cebirden daha fazladır” şeklinde ifade etmektedir.⁴⁶

Timurlu siyaset teorisinde, daha önceki sultan merkezli teoriden farklı olarak, göze çarpan bir özellik ise “Hükümdarın cezalandırma(*siyaset*) hakkının vurgulanması ve güç kullanması gerekliliğinin dile getirilmesi, diğer bir deyişle dinin kılıç ile takviye edilmesi, son sözü kılıcın söyleyeceği” fikridir.⁴⁷ Buna sebep olarak insanoğlunun Allah’ın emirlerini uygulamadaki isteksizliği gösterilmektedir ki, Nizameddin Şâmî bunu “Halk Kur’an’dan ziyade sultanlardan korkar, halk üzerinde sultanın tesiri Kur’an’dan daha fazladır. Müfsitler de devlet adamlarından korktukları kadar Allah’tan korkmazlar” şeklinde açıklar. Ayrıca, Allah’ın bu durumu Kur’an’da, “*Onların kalplerinde sizin korkunuz, Allah’ınkinden fazladır (Allah’tan çok sizden korkarlar). Böyledir, çünkü onlar anlamaz bir topluluktur*”⁴⁸ ayeti ile beyan ettiğini söyler.⁴⁹ Lambton’un da ifade ettiği üzere Nizameddin Şâmî burada bilinçli olarak “*Andolsun, biz elçilerimizi*

⁴¹ En’âm Suresi, 165. Ayet.

⁴² Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 67; Lambton, *Early Timurid*, 7.

⁴³ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 67.

⁴⁴ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 48; Kâşifi, *a.g.e.*, 6-7, 36-37, 134.

⁴⁵ Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 49, 68.

⁴⁶ Nizâmeddin-i Şâmî, *a.g.e.*, 104.

⁴⁷ Nizâmeddin-i Şâmî, *a.g.e.*, 7-8; Abdürrezzak-ı Semerkandî, *a.g.e.*, II/1, 209, Kâşifi, *a.g.e.*, 135; Lambton, *Justice*, 115-116.

⁴⁸ Haşr Suresi, 13. Ayet.

⁴⁹ Nizâmeddin-i Şâmî, *a.g.e.*, 8.

*açık mucizelerle gönderdik ve beraberlerinde kitabı ve mizanı (terazi) indirdik, kendisinde şiddetli bir korku(müthiş bir güç) ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri de gönderdik*⁵⁰ ayetini de kullanarak ismi “demir” anlamına gelen Timur’a atıfta bulunmaktadır.⁵¹ Kaşifi ise bu konuyla ilgili olarak “Saltanatı bahçedeki bir fidana, cezalandırma hakkını(*siyaset*) da suya benzeterek saltanat fidanının cezalandırma(*siyaset*) suyu ile sulanması gerektiği, böylece barış ve emniyet meyvelerinin toplanacağını” söyler.⁵² Kaşifi’ye göre siyasetin faydalarından birisi de fitnenin ortadan kaldırılmasıdır. Eğer siyasetin ateşi sıcak ise, fitne çıkaran kimseler bundan korkar ve saklanırlar. *Siyaset* konusunda en ufak bir gevşeklik görürlerse de binlerce isyan çıkarırlar. Dolayısıyla sultan *siyaset* hakkını kullanmazsa devlet yıkılır ve yeryüzünü bela ve fesat kaplar.⁵³

Timurlu Siyaset Teorisi’ndeki bir diğer farklılık da hilafet konusunda görülmektedir. Klasik hilafet teorisinin tamamen ihmal edildiği Timurlu siyaset teorisinde, hilafet kavramı mutlak hükümdarlık kavramı içerisinde özümsemiş ve *halife*, *sultan*, *şah* ve *padişah* kelimeleri ile *hilafet*, *mülk*, *saltanat* ve *padişahlık* kelimeleri eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁵⁴ Timurlu devletinin ilk hükümdarı olan Timur için daha çok, hilafetin sığınağı (*hilafet penâh*) tabiri kullanılırken, özellikle Şahruh ve daha sonraki hükümdarlar halife olarak adlandırılmış ve gerek bu hükümdarların bastırdıkları sikkelerde ve okuttukları hutbelerde, gerekse o dönemde yazılan eserlerde kendileri için “Allah onun hilafetini ebedi kılsın” gibi dua cümleleri dile getirilmiştir.⁵⁵ Tabi ki burada hilafetten kasıt, klasik hilafet kurumu değildir. Çünkü klasik hilafet kurumu sona erdikten sonra, otoritesi bütün İslâm âlemi tarafından kabul edilen bir halife olmamıştır. Fakat zaman içerisinde şeriatı uygulayan ve adaletle idare eden hükümdarların kendi toprakları içerisinde “halife” sıfatını kullanabilecekleri yönünde bir anlayış ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Bu

⁵⁰ Hadid Suresi, 25. Ayet’ten bir bölüm.

⁵¹ Nizâmeddin-i Şâmî, *a.g.e.*, 7; Lambton, *The Theory*, 8 (33. dipnot).

⁵² Kaşifi, *a.g.e.*, 138.

⁵³ Kaşifi, *a.g.e.*, 140.

⁵⁴ Mesela bkz. Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, I, 70; Şerefeddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme*, I, yay. Muhammed Abbâsî, Tahran 1336 h.ş., 13; Hondmir, *a.g.e.*, 4-5.

⁵⁵ Mesela bkz. Gıyâseddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, 112; Şerefeddin Ali-i Yezdî, *a.g.e.*, I, 13; Abdürrezzak-ı Semerkandî, *a.g.e.*, II/1, 9; II/2, 1054; Hondmir, *a.g.e.*, 5; Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü’ş-Şuarâ*, yay. Muhammed Ramazanî, Tahran 1366 h.ş., 283, 390; Hasan b. Taceddin-i Yezdî, *Camiü’l-Tevârih-i Hasanî*, yay. Hüseyin Müderrisi Tabatabaî - İrec Afşar, Karaçi 1987, 8; W.W. Barthold, *Halife ve Sultan*, Farsça terc. Sirûs İyzedî, Tahran 1377 h.ş., 66-70; Linda Komaroff, “The Epigraphy of Timurid Coinage: Some Preliminary Remarks”, *The American Numismatic Society Museum Notes* 31 (1986), 218; Abdülhüseyn Nevâ’î, *Esnâd ve Mukâtebât-ı Târihi-yi İrân*, Tahran 2536 şa., 145.

⁵⁶ Azmi Özcan, *Pan-İslamizm*, İstanbul 1992, 6. Hükümdarların halife unvanı kullanmaları konusunda ayrıntılı bilgi için Barthold’un, *Halife ve Sultan* adlı eserinin yanı sıra ayrıca bkz.

anlayış doğrultusunda Delhi Sultanlığı'nda Sultan Alaeddin(1296-1316)'in kendisini *halifetullah*, başkenti Delhi'yi ise *darü'l-hilafet* olarak adlandırdığını biliyoruz.⁵⁷ Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde de I. Murad (1362-1389) döneminden itibaren bu unvanın kullanıldığını görüyoruz.⁵⁸ Ayrıca Celâleddin Devvânî'nin de *Ahlâk-ı Celâli* adlı eserinde, hamisi Uzun Hasan'ı *halife* olarak adlandırdığını da biliyoruz.⁵⁹

Sonuç

Timurlu öncesi ve Timurlu dönemi siyaset teorileri ve bu teorilerdeki sultanın konumu karşılaştırıldığında sonuç olarak denilebilir ki; her dönemde fakihler, filozoflar, nasihatnâme yazarları ve tarihçiler dinî inancını korumak, toplumsal düzenin bozulmasını önlemek ve adaletin yerine getirilmesini sağlamak için mevcut siyasî otoriteyi desteklemek ihtiyacı hissetmişler ve bu konudaki düşüncelerini yazdıkları çeşitli eserlerde dile getirmişlerdir. Timurlu döneminin de bu konuda bir istisna olmadığı açıktır. Timurlu âlimleri de halefleri gibi fikirlerini, ortaya koymuş oldukları siyaset teorilerinde dile getirmişler, bunu yaparken de haleflerinin bilgi birikimi ve fikirlerinden faydalanmışlardır. Dolayısıyla Timurlu siyaset teorisi de daha önceki teorilerde olduğu gibi *Ey İman edenler, Allah'a, Peygambere ve içinizden emredecek kudret ve liyakat sahibi olanlara itaat edin*(Nisa/59) ayeti üzerine, yani ilahî bir temele oturtulmuş, Timurlu sultanı da bu temel üzerindeki ana direk olarak seçilmiştir. Sultan merkezli olarak kurulan bu teoride Timurlu hükümdarı, geleneksel Türk hâkimiyet anlayışına uygun olarak gücünü doğrudan Allah'tan almakta, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi sayılmakta ve Hz. Peygamber'den sonra gelen en üst mertebeye layık görülmektedir. Daha önceki teorilerde olduğu gibi din ve devlet, birbirinin tamamlayıcısı olan ikiz kardeş olarak telakki edilmekte, yani hükümdar(saltanat) olmadan din, din olmadan da hükümdar bir anlam taşımamaktadır. Dolayısıyla Timurlu sultanı dönemin şartlarına uygun olarak kendisine verilen cezalandırma yetkisiyle halkı, toplum düzenini ve dinî inancı koruyan ve şeriatı uygulamakla yükümlü olan mutlak bir otorite olarak kabul edilmektedir. Timurlu siyaset teorisine bakılarak Timurlu âlimlerinin İslâm siyaset düşüncesine orijinal bir katkıda bulduklarını iddia etmek zordur. Zaten böyle bir amaç gütmedikleri ve bu konuda herhangi bir çaba sarf etmedikleri de açıktır. Onlar da haleflerinin yaptığı

Hamilton A. R. Gibb, "Some Considerations on the Sunnî Theory of the Caliphate", *Studies on the Civilisation of Islam*, ed. Stanford J. Shaw - Wilham R. Polk, Princeton 1982, 141-150.

⁵⁷ Barthold, *a.g.e.*, 62.

⁵⁸ Halil İncelik, "The Ottomans and the Caliphate", *The Cambridge History of Islam*, I, Cambridge 1970, 320.

⁵⁹ Muhammad ibn As'ad Dewwânî, *Practical Philosophy of the Muhammadan People*, İngilizce çev. W. T. Thompson, London 1839, 418.

gibi kendilerinden önceki âlimlerin düşüncelerini dönemin şartlarına uyarlayarak toplum düzeninin, dinî inancın ve mevcut siyasî yapının devamını sağlamaya çalışmışlardır.

Kaynakça

- Abdürrezzak-ı Semerkandî, *Matla'-ı Sadeyn Mecma'-ı Bahreyn*, yay. Abdülhuseyn-i Nevaî, I/1, Tahran 1372 h.ş., I/2, II/1, II/2, Tahran 1383 h.ş.
- Aka, İsmail, "Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı", *Türk Kültürü*, XXXVII/430 (1999), 84-85.
- _____, "Osmanlılardan Önce Türklerde Egemenlik Kavramı", *Milli Egemenlik Sempozyum ve Pannelelerde Sunulan Bildiriler 1987, TBBM, Milli Egemenlik ve Atatürk Sempozyumu (26 Mayıs 1987, Edirne)*, Ankara 1987, 39-44.
- Bardakoğlu, Ali, "İslâm (IV. Hukuk, İktisat ve Siyaset)", *DİA*, XXIII, 15-23.
- Barthold, W.W., *Halife ve Sultan*, Farsça terc. Sirûs İyzedî, Tahran 1377 h.ş.
- Çubukçu, İbrahim Agah, "Gazalî ve Siyaset", *AÜİFD*, IX(1961), 121-130.
- Davutoğlu, Ahmet, "Devlet", *DİA*, IX, 234-240.
- Devletşah-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-Şuarâ*, yay. Muhammed Ramazanî, Tahran 1366 h.ş.
- Donuk, Abdülkadir, "Türk Devletlerinde Hakimiyet Anlayışı", *TED*, X-XI(1979-80), 29-56.
- Durmuş, İsmail-İlhan Kutluer, "İbnü'l-Mukaffâ", *DİA*, XXI, 130-137.
- Erkal, Mehmet, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye [I]", *DİA*, I, 555-556.
- _____, "el-Ahkâmü's-Sultâniyye [II]", *DİA*, I, 556-557.
- Ertuğrul, Ali "Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnâmesi'nin Mevcut Bazı Neşirlerine Dair", *İSTEM*, 7(2006), 99-116.
- _____, "Bir Kaynak Olarak Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnâme'si", *Türkler*, V, Ankara 2002, 271-278.
- G. M. Vickers, "Aklâq-e Mohsenî", *Eİr.*, I, 724.
- Gıyâseddin Ali-i Yezdî, *Sa'âdetnâme ya Ruznâme-i Gazavât-ı Hindustan*, yay. İrec Afşar, Tahran 1379 h.ş.
- Gibb, Hamilton A. R., "Al-Mâwardî's Theory of the Caliphate", *Studies on the Civilisation of Islam*, yay. Stanford J. Shaw - Wilham R. Polk, Princeton 1982, 151-65(Türkçe çev. Kadir Durak (ve diğerleri), *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1991, 167-182).
- _____, "Some Considerations on the Sunnî Theory of the Caliphate", *Studies on the Civilisation of Islam*, ed. Stanford J. Shaw - Wilham R. Polk, Princeton 1982, 141-150.
- Güner, Ahmed, "Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (I)", *DEÜİFD*, XVI(2002), 3-36.
- _____, "Mâverdi'nin Hilâfet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)", *DEÜİFD*, XVII(2003), 251-276.
- Hâfız-ı Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû*, yay. Sadık Seccâdî, I, Tahran 1375 h.ş., II-III, Tahran 1378 h.ş.

- _____, *Zübdetü't-Tevârih-i Baysungurî*, I-IV, yay. Seyyid Kemal Hac Seyyid Cevâdî, Tahran 1380 h.ş.
- Hasan b. Taceddin-i Yezdî, *Camiü't-Tevârih-i Hasanî*, yay. Hüseyin Müderrisî Tabatabaî - İrec Afşar, Karaçi 1987.
- Hassan, M. Rüknuddin, "Nizamülmülk", *İslâm Düşüncesi Tarihi*, II, ed. M. M. Şerif, İstanbul 1991, 379-383.
- Hondmir, *Düsturu'l-Vüzerâ*, yay. Said Nefisî, Tahran 2535 şa.
- Hüseyin Vâiz-i Kâşifî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, Bombay 1312.
- İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü's-Şer'iyye fi Islâhi'r-Râ'î ve'r-Ra'iyye*, Kahire 1951.
- İmam Ebû'l-Hasan el-Mâverdî, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye, İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku*, çev. Ali Şafak, İstanbul 1976.
- İnalçık, Halil, "Şeriat ve Kanun, Din ve Devlet", *İslâmiyat*, I/4(1998), 135-142.
- _____, "The Ottomans and the Caliphate", *The Cambridge History of Islam*, I, Cambridge 1970, 320-323.
- _____, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset, Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, 259-275.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1996.
- Kallek, Cengiz, "Mâverdi", *DİA*, XXVIII, 180-186.
- Karatepe, Şükrü, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkisi", *Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 1996, 11-34.
- Khan, Qamar-ud-Din, "Al-Mawardi's Theory of the State", *Iqbal*, III(1955), 39-86.
- Komaroff, Linda, "The Epigraphy of Timurid Coinage: Some Preliminary Remarks", *The American Numismatic Society Museum Notes 31* (1986), 207-232.
- Korkmaz, Fahrettin, *Gazali'de Devlet*, Ankara 1995.
- Kösoğlu, Nevzat, *Eski Türkler'de-İslâm'da ve Osmanlı'da Devlet*, İstanbul 2004.
- Lambton, Ann K. S., "Quis custodiet custodes: Some Reflections on the Persian Theory of Government: I", *Studia Islamica*, 5(1956), 125-148.
- _____, *State and Government in Medieval Islam*, New York 1991, 83-102.
- _____, "Justice in the Medieval Persian Theory of Kingship", *Studia Islamica*, XVII(1962), 91-119.
- _____, "The Theory of Kingship in the Nasihat ul-Mulûk of Ghazâlî", *The Islamic Quarterly*, 1(1954), 47-55.
- _____, "Early Timurid Theories of State: Hâfiz Abrû and Nizâm al-Dîn Şâmî", *Bulletin D'Études Orientales*, 30(1978), 1-9.
- Laoust, Henri, *La Politique de Ghazali*, Paris 1970.
- Lapidus, Ira M., *İslâm Toplumları Tarihi*, I, çev. Yasin Aktay, İstanbul 2002.
- Loewen, Arley, "Proper Conduct (Adab) is Everything: the Futuwvat-nâmah-i Sultânî of Husayn Va'iz-i Kashifî", *Iranian Studies*, 36/4(1986), 543-570.

- Mitchell, Colin Paul, "To Preserve and Protect: Husayn Vaiz-i Kashifi and Perso-Islamic Chancellery Culture", *Iranian Studies*, 36/4(1986), 485-508.
- Muhammad ibn As'ad Dewwânî(Celâleddin Devvânî), *Practical Philosophy of the Muhammadan People*, İngilizce çev. W. T. Thompson, London 1839.
- Muhammed Gazâlî, *Nasihatu'l-Mulûk*, yay. Celâleddin Humâyî, Tahran 1367 h.ş.
- _____, *el-İktisâd fi'l-İtikâd*, Beyrut (b.t.y).
- _____, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, I, Türkçe çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul 1975.
- Muineddin-i Natanzî, *Müntehabü't-Tevârih-i Muinî*, yay. Jean Aubin, Tahran 1336 h.ş.
- Nâsirüddin-i Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Türkçe terc. Anar Gafarov-Zaur Şükürov, İstanbul 2007.
- Necmeddin er-Razî, *Mirsâd el-İbad min el-Mabde' ilâ'l-Meâd*, yay. Husam el-Huseynî en-Nimetullah, Tahran 1312 h.ş.
- Nevâ'i, Abdülhüseyin, *Esnâd ve Mukâtebât-ı Târihi-yi İrân*, Tahran 2536 şa.
- Nizâmeddin-i Şâmî, *Zafernâme*, Tahran 1363 h.ş.
- Nizâmü'l-Mülk, *Siyerü'l-Mülûk veya Siyâset-Nâme*, I (Farsça Metin), yay. Mehmet Altay Köymen, Ankara 1976.
- Ocak, Ahmet, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, İstanbul 2002.
- Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Ankara 1982.
- Özcan, Azmi, *Pan-İslâmizm*, İstanbul 1992.
- Rosenthal, Erwin I. J., *Political Thought in Medieval Islam: An Introductory Outline*, Cambridge 1962(Türkçe çevirisi: *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İstanbul 1996).
- Shaked, Shaul, "From Iran to Islam: Notes on Some Themes in Transmission: 1. Religion and sovereignty are twins in Ibn al-Muqaffâ's theory of government; 2. The four sages", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 4(1984), 31-67.
- Subtelny, Maria Eva, "A Late Medieval Summa on Ethics: Kashifi's *Ahlâk-ı Muhsinî*", *Iranian Studies*, 36/4(1986), 601-614.
- Şahinoğlu, M. Nazif, "Ahlâk-ı Muhsinî", *DİA*, II, 17.
- Şerefeddin Ali-i Yezdî, *Zafernâme*, I-II, yay. Muhammed Abbâsî, Tahran 1336 h.ş.
- Tacü's-Selmânî, *Tarihname*, çev. İsmail Aka, Ankara 1988.
- Vassâf (Fazlullah b. Abdullah Şirâzî), *Târih-i Vassâf*, Tahran 1269 h.ş.
- Watt, W. Montgomery, *Müslüman Aydın (Gazali Hakkında Bir Araştırma)*, çev. Hanifi Özcan, İzmir 1989.